

Kıraat İlminde Lām (ل) Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Bağlamında Verş Rivayetindeki Tağlîz Uygulaması

The Application of Taghlîz in the Warsh Riwayāh within the Context of the Pronunciation of the Letter Lām (ل) in Qirāʾāt Studies

Resul AKCAN

Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi | Lecturer Dr., Ondokuz Mayıs University
İlahiyat Fakültesi | Faculty of Theology
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi | Department of Qurʾān Recitation and Qirāʾāt
Samsun | Türkiye | Samsun | Türkiye
resul.akcan@omu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-5975-9642>
ROR adresi: <https://ror.org/02brte405>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 15/ Ocak /2026
Kabul Tarihi | 29/ Nisan /2026
Yayın Tarihi | 30/ Haziran /2026
Bir İç- İki Dış Hakem
Çift Taraflı Kör Hakemlik
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.
Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr
Lisans CC-BY-NC-ND 4.0

Article Information

Article Types | Research Article
Received | 15/ January/2026
Accepted | 29/ April /2026
Published | 30/ June /2026
One Internal- Two External Referees
Double-Blind Refereeing
Ethical principles were followed during the preparation of this study
No conflict of interest declared
This Article was scanned by iTenticate
Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr
Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Atıf | Cite as:

Akcan, Resul. "Kıraat İlminde Lām (ل) Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Bağlamında Verş Rivayetindeki Tağlîz Uygulaması [The Application of Taghlîz in the Warsh Riwayāh within the Context of the Pronunciation of the Letter Lām (ل) in Qirāʾāt Studies]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 14/1 (Haziran | June 2026), 37-59.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1864628>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

The Application of Taghlîz in the Warsh Riwāyah within the Context of the Pronunciation of the Letter Lām (ل) in Qirā'āt Studies

Abstract: In this study, the articulation of the letter lām (ل), which possesses a distinctive phonetic character in terms of the attributes of tafkīm and tarqīq, is examined within the framework of the application of taghlîz in the riwāyah of Warsh. The lack of awareness regarding the context-dependent phonetic variability of the letter *lām* may lead to certain erroneous pronunciations in Qur'ānic recitation. For this reason, the subject holds particular significance for both the disciplines of qirā'āt and tajwīd. Despite this importance, the issue in question has generally been addressed only briefly in contemporary tajwīd works, mostly within the context of the rulings concerning lafẓat Allāh, and no independent academic study has thus far examined the topic in a comprehensive manner. This research aims to identify the points of agreement and disagreement concerning the pronunciation of lām, to draw attention to incorrect practices, and to present dispersed information within a systematic framework, thereby contributing to the literature both theoretically and practically. A qualitative research method has been adopted in this study. In this context, document analysis has been conducted primarily on the basis of classical sources, while the ʿarīqs of *al-Shāṭibiyyah* and *al-Ṭayyibah* have been foregrounded in order to reflect contemporary recitation practice. Furthermore, in cases of disputed rulings, the preferred wajhs have been presented along with their justifications. The view that the letter *lām* is to be pronounced with taghlîz due to the phonetic influence of certain isti'la' letters (ص ط ظ) is transmitted through the Azraq ʿarīq of Warsh. However, according to some scholars, this application does not fully conform either to Warsh's other recitational preferences or to the principle of takhfiḥ that is generally observed in the Arabic language. Nevertheless, in light of the findings of this study namely that the wajh of taghlîz is established through an authentic riwāyah and that the principle of phonetic ease is relative in nature it has been concluded that this objection cannot be regarded as absolute or binding. Additionally, it has been determined that the majority of the imāms of qirā'āt are in agreement regarding the ruling of the lām in lafẓat Allāh; however, in cases where it is preceded by a tarqīq rā', certain erroneous applications have arisen due to differing interpretations of the relationship between tarqīq and imālah.

Keywords: Qirā'āt, Lām, Taghlîz, Lafẓat Allāh, Nāfi', Warsh, al-Azraq.

Kıraat İlminde Lām (ل) Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Bağlamında Verş Rivayetindeki Tağlîz Uygulaması

Öz: Bu çalışmada, tefhîm ve terkîk sıfatları bakımından özel bir niteliği haiz bulunan lām harfinin telaffuz keyfiyeti, Verş rivayetindeki tağlîz uygulaması çerçevesinde ele alınmıştır. Lām harfinin, bulunduğu konuma göre değişkenlik gösteren fonetik özelliğinin bilinmemesi, tilâvette birtakım hatalı telaffuzlara yol açabilmektedir. Bu sebeple çalışma hem kıraat hem de tecvid literatürü açısından önem arz etmektedir. Buna rağmen anılan meseleye günümüz tecvid eserlerinde genellikle lafzatullahın hükmü bağlamında ve muhtasar olarak yer verilmiş, ancak konuyu tüm boyutlarıyla ele alan müstakil bir akademik çalışma yapılmamıştır. Araştırma, lām'ın telaffuzuna dair ittîfak ve ihtilafları ortaya koymayı, hatalı uygulamalara dikkat çekmeyi ve dağınık bilgileri sistematik bir bütünlük içinde sunmayı, en nihayetinde hem teorik hem de pratik açıdan literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, bu bağlamda birinci derecede klasik kaynaklar esas alınarak doküman analizi yapılmış, güncel uygulamaları yansıtmayı amacıyla da Şâtibiyye ve Tayyibe tarikleri ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda ihtilaflı hükümler noktasında tercih edilen vecihler, çalışma içerisinde gerekçeleriyle birlikte sunulmuştur. Lām'ın, bazı isti'la' harflerinin (ص ط ظ) fonetik etkisi sonucu tağlîz vechiyle okunacağı hususu, Verş'in Ezrak tarikinden nakledilmiş olmakla birlikte bazı âlimlere göre bu uygulama, Verş'in diğer kıraat tercihleriyle ve Arap dilinde esas alınan tahfiḥ (hafiflik) ilkesiyle bütünüyle örtüşmemektedir. Fakat çalışmadan elde edilen bulgulara göre tağlîz vechinin sahih bir rivayetle sabit olması ve hafiflik ilkesinin göreceli bir nitelik arz etmesi dikkate alındığında, söz konusu itirazın mutlak ve bağlayıcı olmadığı kanaatine varılmıştır. Ayrıca lafzatullahın lām'ının hükmü noktasında kıraat imamlarının büyük çoğunluğunun ittîfak ettiği, ancak lafzatullahtan önce gelen terkîkli rā' harfiyle ilgili durumlarda terkîk-imâle ilişkisinin farklı yorumlanması sebebiyle bazı hatalı uygulamalara gidildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Lām, Tağlîz, Lafzatullah, Nāfi', Verş, Ezrak.

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'an lafızlarının doğru şekilde telaffuz edilmesini sağlamak ve kelimelerin hangi rivayete göre okunacağını belirlemek amacıyla ihdas edilmiş köklü bir disiplindir. Aynı zamanda bu ilim, harflerin fonetik yapısına ilişkin kuralları belirlemekte ve bu kuralların nasıl uygulandığını ortaya koymaktadır. Kur'an tilâvetinin sahih ve estetik bir şekilde icra edilebilmesi de söz konusu kuralların iyi kavranmasına bağlıdır. Bu noktada Kur'an alfabesindeki harfler, muhtelif sıfatlar yanında tefhîm veya terkîk özellikleri çerçevesinde de tasnif edilmekte, dolayısıyla da harflerin bir kısmı kalın, diğer kısmı ise ince okunmaktadır.¹ Ancak lām ve rā

¹ Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî* (Medine: Mektebetü't-Tayyibe, 1982), 103-117; Muhammed Mekki Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd fî 'ilmi tecvidi'l-Kur'ânî'l-Mecîd* (Mektebetü's-Safâ, 1999), 127-139; Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Dimaşk: Dâru'l-

harfleri, bağlamına göre bazen kalın bazen de ince telaffuz edilmeleri sebebiyle diğer harflerden farklı bir nitelik arz etmektedir.² Binaenaleyh, bu iki harfin telaffuzuna yönelik kıraat ve tecvid eserlerinde özel bir bölüm tahsis edilerek konuya ilişkin ittifak ve ihtilaflar ortaya konulmuştur. Tefhîm ve terkîk uygulamaları dikkate alındığında her iki harfe yönelik kıraat ihtilafları da Nâfi' kıraatinin Verş rivayetine dayandırılmaktadır.³

Verş rivayeti tarihten günümüze bazı İslâm coğrafyalarında takip edilmekte⁴ ve kendine özgü bazı uygulamalarıyla diğer rivayetlerden ayrılmaktadır. Bu uygulamalardan biri de lâm harfinin tağlîz/tefhîm ve terkîk özelliğidir. Lâm harfi, genel kabule göre terkîk okunmakla birlikte, kelimedeki konumuna ve bazı isti'lâ-itbâk harfleriyle ilişkine bağlı olarak yer yer fonetik açıdan farklılık gösterebilmektedir. Lafzatullah gibi özel kelimelerde ise lâm harfi, kendisinden önce gelen harekeye bağlı olarak değişmekte ve bu hususta kıraat imamlarının büyük çoğunluğu ittifak etmektedir. Fakat lafzatullahın lâm'ından önce imâle edilen râ harfinin bulunması halinde her iki vecih câiz olmakla birlikte ihtilaf ortaya çıkmıştır.⁵ Özellikle de lafzatullahın lâm'ından önce terkîk ile okunan râ gelmesi durumunda terkîk-imâle ilişkisi bağlamında bazı edâ ehlinin terkîk vechine yöneldiği rivayet edilmiş, ancak bu tercih eleştirilmiştir.⁶

Güncel literatür tarandığında, lâm harfinin tağlîz/tefhîm ve terkîkine odaklanan müstakil bir akademik araştırmanın henüz gerçekleştirilmediği anlaşılmıştır. Ülkemizde kaleme alınan tecvid eserlerinde lâm harfinin telaffuzu Hafs (öl. 180/796) rivayeti çerçevesinde ve çoğunlukla lafzatullah bağlamında incelenmiş, Verş (öl. 197/812) rivayeti ise büyük ölçüde kapsam dışında bırakılmıştır.⁷ Arap dünyasında telif edilen kaynaklarda ise bu mesele kimi zaman muhtasar, kimi zaman da mufassal biçimde ele alınmış, ancak söz konusu kaynaklar arasında yer yer meseleye ilişkin ihtilafların bulunduğu tespit edilmiştir.⁸ Bu durum, kıraat tedrisatıyla meşgul

Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012), 131-143; Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, thk. Sâlim Kaddûrî Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 2008), 77-79.

² Râ harfinin durumuyla ilgili detay bilgi için bk. Osman Bostan, "Kıraat İlminde Râ (ﻝ) Harfi: Son Dönem Osmanlı Kurrâlarından Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 592-618; Yaşar Akaslan, "Kıraat İlminde 'Râ' Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Etrafında Ezrak Tarîkinin Terkîkâtı", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2025), 285-315.

³ Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im ibn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kirâati's-semân*, thk. Said Salih Zuaym (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 161, 181; Ebû Amr Dâni, *Kitabü't-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Halef Hamûd Sâlim Şağdelî (Hâil: Dâru'l-Endelüsî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2015), 233-244; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, ed. Gânim Kaddûrî Hamed (Bağdat, 1986), 151-161; Ebû Ali Hasan b. Halef b. Abdullah ibn Bellîme, *Telhîsü'l-ibârât bi'lâtîfi'l-işârât fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Sübey' Hamza Hâkimî (Cidde-Beyrut: Dâru'l-Kübbe-Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân, 1988), 49-52; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkkîlî İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd li-buğyeti'l-mürîd fi'l-kirâati's-seb'*, thk. İbrahim ed-Dûrî (Ürdün: Dâru Ammar, 2002), 177-182; Ebû Abdullah Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed el-İşbilî Ruaynî, *el-Kâfi fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Ahmed Mahmud Abdussemmî eş-Şâfi (Beyrut: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 288-296; Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Abdülmecid Kutamış (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 324-357; Kâsım b. Fırruh Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Dimaşk: Dâru Nuri'l-Mektebât, 2013), 35-37; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm Zü'bî (Cidde: Mektebetü Dâru'l-Hudâ, 1994), 54-55; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kirâati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Dimaşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2023), 3/1766-1859; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 129-134; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 119-135; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 146, 156.

⁴ Mehmet Emin Maşalı, *Verş ve Rivâyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 49-56.

⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 243-245; Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 36-37; Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali el-Mâlikî Ebü's-Sedâd, *ed-Dürrü'n-nesîr ve'l-azbi'n-nemîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 567-583; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'*, thk. İbrâhim Atve İvaz (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 261-265; Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed Sehâvî, *Fethü'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd*, thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2002), 2/508-514; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55; Ebü'l-Kâsım Muhammed Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/35-43.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kirâati'l-aşr*, 3/1856.

⁷ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İFAV, 2009), 241-242; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 95, 199-200; Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 138, 221-222.

⁸ İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kirâati's-semân*, 161, 181; Dâni, *et-Teysîr*, 233-244; a.mlf., *et-Tahdîd*, 151-161; İbn Bellîme, *Telhîsü'l-ibârât*, 49-52; İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 177-182; Ruaynî, *el-Kâfi*, 288-296; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kirâati's-seb'*, 324-357; Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 35-37;

olanların konuyu sistematik ve bütüncül bir çerçevede değerlendirmesini güçleştirmektedir. Tüm bu hususlar, Verş rivayeti bağlamında müstakil ve kapsamlı bir akademik çalışmanın gerekliliğini ortaya koymuş ve meselenin ilmî bir zeminde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Söz konusu saikle kaleme alınan bu çalışmada, lâm harfinin telaffuzuna ilişkin âlimler arasındaki ittifak ve ihtilaflar bütüncül bir perspektifle ele alınarak literatürdeki boşluğun bir nebze de olsa doldurulması amaçlanmıştır.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yapılmıştır. Bu bağlamda lâm harfinin telaffuzuna yönelik rivayetler, birinci derecede İbn Galbûn'un (öl. 399/1009) *et-Tezkira*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) *et-Tebsira*, Dâni'nin (öl. 444/1053) *et-Teyisr*, Sarakustî'nin (öl. 455/1063) *el-Unvân*, İbn Şüreyh'in (öl. 476/1084) *el-Kâfi*, İbn Bellîme'nin (öl. 514/1120) *Telhîsü'l-'ibârât*, İbnü'l-Fehhâm'ın (öl. 516/1123) *Kitâbü't-Tecrîd*, İbnü'l-Bâziş'in (öl. 540/1145) *el-İknâ'*, Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) *Hırzû'l-emânî*, İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) *Tayyibetü'n-Neşr* ve *en-Neşr*'i gibi klasik kaynaklar esas alınarak etraflıca analiz edilmiştir. Konuya dair temel bir perspektif sunmak ve çalışmanın pratik çıktısını ortaya koymak amacıyla, günümüz kıraat tedrisatında takip edilen Şâtıbiyye ve Tayyibe tarikleri ön planda tutulmuştur. Çalışma, lâm harfinin telaffuzuna ilişkin ihtilaflı meseleleri açıklığa kavuşturmayı, sonraki dönemlerde ortaya çıkan münferit uygulamalara dikkat çekmeyi ve kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgileri sistematik bir bütünlük içinde sunmayı hedeflemektedir.

1. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Kıraat ve tecvid kaynaklarında genellikle “الْأَلَامَاتِ بِأَبْ/Bâbü'l-lâmât” başlığı altında ele alınan bu konu, lâm harflerinin kalınlık (tağlîz/tefhîm) ve incelik (terkîk) hükümlerini konu etmektedir. İlgili kaynaklarda bu mesele, râ harfinin durumunun tahlil edildiği bölümden sonra zikredilmiştir. Buna sebep olarak da her iki harfin mahreç ve değişime uğrama açısından ortak bir özelliğe sahip olması gösterilmiştir.⁹ Bu bağlamda gerek râ gerekse lâm harfi kalın ve ince okunma durumuna göre fonetik açıdan değişkenlik göstermesi sebebiyle bu iki harf diğer harflerden farklı olarak müstakil başlıklar altında ele alınmıştır.

Lâm harfinin mahreci, dilin yan kenarı ve dil ucunun temas ettiği üst damak ile üst azı dişlerini takip eden dişlerin üst kısımlarını kapsayan geniş bir alan olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Diğer taraftan lâm harfi; cehr, beyniyye, istifâl, inhitâh, inhirâf, izlâk ve terkîk sıfatlarına sahiptir. Lâm harfi telaffuz edilirken cehr sıfatının etkisiyle dilin uç tarafının üst damağa kuvvetlice teması sebebiyle nefes akmaksızın hapsolmektedir. Bu esnada dilin uç kısmı üst damağa doğru yükselip meylederek kavisli bir hâl alır ki bu durum inhiraf sıfatının gereğidir. Fakat harfin telaffuzu esnasında beyniyye sıfatının etkisiyle dilin iki yanından nefes akışı devam ettiğinden nefesin tam olarak hapsolması mümkün değildir. Dilin uç tarafı dışındaki yer ile üst damak arasının açık olması ve dilin yukarıya yükselmeksizin aşağıda kalması sebebiyle telaffuzu kolay, aynı zamanda ince bir ses tonu ortaya çıkar ki bu özellikler ise lâm harfinin inhitâh, istifâle, izlâk ve terkîk sıfatlarının bir sonucudur.¹¹

Lâm'ın tefhîmi, sesin dilin orta kısmıyla ve mahrecinin bir miktar içe doğru kaydırılmasıyla gerçekleşmektedir.¹² Tağlîz, lâm harfinde yukarı yönlü ziyade bir hareket olarak tanımlanmıştır ki bu da dilin

İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 54-55; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1766-1859; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 129-134; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 119-135; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 146, 156.

⁹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/35.

¹⁰ Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Harun Abdüsselam (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1988), 4/433; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 1/668; Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü't-Tâbiin, 2007), 37.

¹¹ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Ammân: Dar-u Ammâr, 1996), 116, 123, 131-132; İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî*, 42-44; Ahmet Turan Arslan, “Lâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/92-93.

¹² Abdülvehhab b. Muhammed Kurtûbî, *el-Mûdih fit-Tecvid*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ürdün: Dâru Ammar, 2000), 118.

üst damağa doğru yönelmesiyle birlikte fethanın işbâ¹³ edilmesi sonucunda harfin kalın okunması anlamına gelmektedir. Bunun zıddı ise ziyadeliği/artırmayı terk etmektir. Bazı âlimler bu terk edişi “terkîk”, tağlîzi ise “tefhîm”¹⁴ terimleriyle ifade etmektedirler.¹⁵ Bu bağlamda tefhîm kelimesi tağlîz ile eş anlamlıdır. Ancak tağlîz lâm harfine, tefhîm ise genellikle râ harfine mahsustur. Terkîk her ikisinin zıddıdır. İmâle, kimi zaman mecâzen terkîk anlamında da kullanılabilir. Lâm harfinin tağlîzi, harekesinin değil bizzat harfin kendisinin kalınlaştırılmasıdır. Lâm’ın ıstılahta kalın okunmasına teknik olarak “tağlîz” ve kalın okunan lâma da lâm-ı muğalleza denilmesi yaygındır.¹⁶

Lâm iki durumda kalın okunmaktadır: Birincisi, üzerinde kurrânın ittîfak ettiği lafzatullahın lâm’ının hükmüdür. İkincisi ise Verş’in, Nâfi’den naklettiği okuyuş şeklidir.¹⁷ Lâm’ın tağlîzi, Verş’in Ezrak tarîkiyle sabit olan bir uygulamadır.¹⁸ Âlimler nezdinde lâm’da asıl olan terkîktir. Tağlîz ise ancak bir sebeple yani lâ’ın bir isti’lâ veya itbâk harfine mücavir/komşu olmasıyla meydana gelmektedir. Hal böyleyken de yine lâm harfinin mutlaka tağlîz okunması gerekmemektedir. Fakat lâm’ın, isti’lâ harfine komşu olmaması durumunda terkîk okunması zorunludur.¹⁹ Bu açıdan “lâmın aslının terkîk olduğu” yönündeki değerlendirmenin, “râ’nın aslının tefhîm olduğu” ifadesine kıyasla daha açık ve belirgin bir nitelik arz ettiği belirtilmiştir.²⁰ Ayrıca terkîkte dilin alçalması, tefhîmde ise bir yükselme söz konusudur.²¹

Lâm’ın tefhîm ve terkîki meselesine özellikle Mağrib ve Mısır âlimlerinin önem verdiği nakledilmekle birlikte bunu Bağdat ve Şâm ekollerinin bahis konusu etmediği dile getirilmiştir.²² Ebû Şâme (öl. 665/1267), tağlîz uygulamasının dil açısından sabit olduğunu vurgulamakla birlikte, bunun zayıf ve telaffuz bakımından ağır bir lehçe olduğunu ifade etmiştir. Zira Arap dilinin fasih kullanımında, ağır olandan hafife yönelme esastır. Tağlîz ise bunun tersidir. Ayrıca Ebû Şâme’ye göre bu uygulama, Verş rivayetinin genel uygulamasıyla da çelişmektedir. Çünkü Verş rivayeti, râ’nın terkîki, imâle-i suğrâ (beyne beyne)²³ ve hemzenin çeşitli şekillerde hafifletilmesi gibi kolaylaştırıcı unsurlar ihtiva etmektedir. Bu bakımdan Verş’ten nakledilen rivayetlerin çoğunda tağlîz terk edilmiştir ki bu da diğer kurrânın kıraatıyla uyumludur. Nitekim Yûnus b. Abdül-A’lâ ve Dâvûd b. Ebî Taybe gibi râvilerin rivayetleri de bunu desteklemektedir.²⁴ Mekki’ye (öl. 437/1045) göre de lâm’ın tağlîz ve terkîkine ilişkin Verş’ten gelen rivayetler ihtilafı olup söz konusu ihtilaf lâm’ın hareke durumuna ve cümle içi konumuna göre farklı şekillerde tezahür etmesiyle ilişkilidir.²⁵

¹³ İşbâ’ lügatte “doyurmak, yerine getirmek, bir şeyi tam olarak yapmak” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak farklı manalara gelmekle birlikte burada hareketin; kısaltılmadan, ihtilâs yapılmadan tam ve kalın olarak okunması demektir. Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 42.

¹⁴ Kur’an fonetiğinde tefhîm kavramının mahiyeti hakkında detaylı bilgi için bk. Yunus Yalçın, “Kur’an Tefhimle İnd(irild)i’ Rivayeti Bağlamında Kur’an Fonetiğinde Tefhîm Kavramının Mahiyeti ve Ses Uyumuna Etkisi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 1-23.

¹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî*, 261.

¹⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 2/35; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfû fudâil-i-beşer bi’l-kırâ’âti’l-erba’a ‘aşer*, thk. Enes Mehera (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2006), 132.

¹⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 243; Sehâvî, *Fethü’l-vasîd*, 2/508.

¹⁸ İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 3/1836.

¹⁹ Ebû’s-Sedâd, *ed-Dürrü’n-nesîr*, 567; İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 3/1836; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 2/35; Ebû Bekir Ahmed İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, thk. Muhammed Şeref Cemâlüddîn (Tanta: Darü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 2005), 167.

²⁰ İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 3/1836.

²¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 2/35.

²² Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî*, 261; İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 3/1836.

²³ Çalışma içerisinde imâle terimi kullanıldığında, bununla Verş rivayeti için beyne beyne okuyuşunun kastedildiğini belirtmek gerekir. Zira kıraat terminolojisinde beyne beyne, taklîl ve imâle-i suğrâ terimleri aynı uygulamayı ifade etmektedir.

²⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî*, 261.

²⁵ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *et-Tefsîr fi’l-kırâ’âti’s-seb*, thk. Muhammed Gavs Nedvî (Bombay: Dâru’s-Selefiyye, 1982), 414-415.

Ebû Şâme gibi bazı âlimler, lâm harfinin tağlîz edilmesinin Arap dilinin hafiflik ilkesiyle bağdaşmadığını ve Verş'in diğer kıraat rivayetleriyle de uyum arz etmediğini ileri sürmekle birlikte Nüveyrî, söz konusu değerlendirmeye katılmamakta ve gerek fonetik gerekse rivayet temelli gerekçelerle bu itiraza eleştirel bir yaklaşım yöneltmektedir. Bu bağlamda Nüveyrî (öl. 857/1453), lâm'ın tağlîz edilerek okunmasının zayıf bir dil kuralı olmadığını, zira anlam yönünden üzerinde icmâ sağlanan bir hükmün, telaffuz açısından da pekâlâ uygulanması gerektiğini belirtmektedir. O hâlde Nüveyrî'ye göre bu kural, Verş'in râ harflerini inceltme (terkîk) ve hemzeyi hafifletme (tahfif) uygulamalarına aykırıdır denilemez. Çünkü tahfif ancak hafifletme niyeti söz konusu olduğunda uygulanıp aksi halde geçerli değildir. Buradaki amaç, her iki durumda da (kalınlık-incelik) lâm ile sonrası arasında uyum sağlamaktır. Bu ise Verş'in asıl uygulamasının temelini oluşturmaktadır.²⁶ Her ne kadar Ebû Şâme lâm'ın tağlîz edilmesini, Arap dilinin hafiflik ilkesiyle bağdaşmadığı ve Verş'in genel kıraat tercihleri ile çeliştiği gerekçesiyle eleştirmişse de hafiflik ve ağırlık meselesinin Arap dilindeki farklı ekoller çerçevesinde görecelik arz ettiği dikkate alındığında kanaatimizce bu değerlendirme mutlak kabul edilmemelidir. Diğer taraftan kıraat ilminde sahih senetle nakledilen rivayetler mevcutken konuya ilişkin subjektif değerlendirmeler veya dil içi farklı uygulamalar belirleyici bir ölçüt teşkil etmemektedir.

2. Lafzatullahın Lâm'ının Hükümü

Kurrânın tamamı ve ehl-i edâ alimler lafzatullahta (الله) bulunan lâm harfinin okunuşu hususunda ittifak etmişlerdir.²⁷ Verş de bu konuda diğer kurrâya tabi olmuştur.²⁸ Fakat konuya dair bazı ihtilaflı hükümler ve şâz okuyuşlar da mevcuttur. Lâm harfinin kalın veya ince okunması, kendisinden önceki harfin harekesine bağlıdır. Dâni, lâm harfinin fetha ve zammeden sonra kalın, kesreden sonra geldiğinde ise ince okunacağına dair hükmün, yalnızca Dâvûd b. Ebî Taybe'nin Verş vasıtasıyla Nâfi'den aktardığı rivayet ile İbn Keyse'nin Süleym kanalıyla Hamza'dan naklettiği rivayet ile sabit olduğunu bildirmiştir.²⁹

2.1. İttifak Edilen Hükümler

Bu başlık altında lafzatullahın lâm'ının ince veya kalın okunmasına yönelik âlimler arasında ittifak edilen hususlar temel kaynaklara dayalı olarak analiz edilecektir.

2.1.1. Lafzatullahın Lâm'ının Kalın Okunduğu Durumlar

Kurrânın tamamı, lafzatullahtaki lâm'ın öncesindeki harfin fetha veya zammeli olması halinde tefhîm sıfatıyla okunması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Aynı hüküm, lafzatullahın kelime başında okunması durumunda da geçerliliğini korumaktadır. Diğer bir deyişle lafzatullah, kendisinden önceki kelimedenden ayrılır ve okumaya lafzatullahla başlanırsa, bu durumda da yine vasl hemzesi fetha ile harekelendiği için lâm kalın okunur.³⁰ Netice itibarıyla gerek vasl hemzesi gerekse ibtidâen lafzatullahtan önce fetha veya zammeli bir harf gelirse lafzatullahın lâm'ı kalın okunur. Lafzatullahı mîm harfinin eklenmesi yahut teshîl veya ibdâl durumlarının bulunması hâlinde de hüküm değişmeyip şartlar tahakkuk ettiği sürece tefhîm ile okunur.³¹ Dâni, Allah lafzından

²⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/35.

²⁷ Dâni, *et-Teyisr*, 245; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1850; Sehâvî, *Fethü'l-vasid*, 2/513.

²⁸ Ebü'l-Bekâ Nüreddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'l-mübeddî ve tizkârü'l-mukri'i'l-müntehî*, thk. Muhammed Abdülkâdir Şahin (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 140; Sehâvî, *Fethü'l-vasid*, 2/513.

²⁹ Ebû Amr Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. Muhammed Sadûk Cezâirî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 365.

³⁰ Dâni, *et-Teyisr*, 245; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 140; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1850-1851; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdi: Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr ve'l-keşf 'an 'ileli'l-kırâ'âtî ve tevcihihâ* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1997), 1/354.

³¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/41; Abdülfettah Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Sâtıbiyye fi'l-kırâ'âtî's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1992), 173.

önce fetha veya zammeli bir harf bulunduğunda gerçekleşen tefhîm uygulamasının nesilden nesile aktarılacak seleften halefe intikal ettiğini belirtmiştir.³²

Lafzatullâh'ın lâminin tefhîm ile okunmasının gerekçesi, Allah'ın isminde tâzimin izhar edilmesi ve söz konusu ismin mahiyet bakımından yalnızca hak mâbuda tahsis edildiğinin vurgulanması şeklinde açıklanmıştır.³³ Bir diğer gerekçe de ince okumayı gerektiren sebebin ortadan kalkmış olmasıdır. Yine fetha ve zammenin damakta meydana getirdiği yükselme, telaffuzda bir kolaylık sağlamakta,³⁴ tüm bu gerekçeler lâm'ın kalın okunmasının illetleri olarak ifade edilmektedir.

2.1.2. Lafzatullahın Lâm'ının İnce Okunduğu Durumlar

Kurrânın tamamı, lafzatullahtaki lâm'ın öncesindeki harfin kesreli olması halinde vaslen terkîk okunması hususunda ittifak etmişlerdir.³⁵ Dilbilim âlimleri bu konuda hemfikirdir.³⁶ Lafzatullahın lâm'ının öncesindeki harfin esresi ister lâzımî veya ârızî olsun isterse zâid veya aslî olsun yine ince okunur.³⁷ Lafzatullah söz konusu olduğunda terkîk ile kastedilen şey tağlîzin karşısı olan ince okumadır ki bu incelik imâle anlamına gelmemelidir.³⁸

Lafzatullahın lâm'ının hükmü *Hırzû'l-emânî*'de şu beyitlerde ele alınmıştır:³⁹

وَكُلُّ لَدَى اسْمِ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ كَسْرَةٍ • يُرْقِّفُهَا حَتَّى يَرْوِقَ مُرْتَلًا
كَمَا فَخَّمُوا بَعْدَ فَتْحٍ وَضَمَّةٍ • فَتَمَّ نِظَامُ الشَّمْلِ وَصَلًا وَفَيْصَلًا

Metnin sonunda gelen “وَصَلًا وَفَيْصَلًا” ifadesi, söz konusu kuralların kelimenin hem vakf hem de vasl halinde, aynı zamanda kelime tek başına okunduğunda geçerli olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰

Lafzatullahın lâm'ının ince okunmasının gerekçesi, tilâvetin fonetik akışını daha estetik hale getirmesi, telaffuzun rahatlığı ve uyum şeklinde açıklanmıştır.⁴¹ Şâtıbî, “حَتَّى يَرْوِقَ مُرْتَلًا”⁴² (tilâvet güzel aksın diye) ifadesiyle bu duruma işaret etmiştir.⁴³ Bir diğer gerekçe ise lâm harfinin aslının muhafaza edilmesi olarak belirtilmiştir.⁴⁴ Bu noktada Dâni, İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) görüşünü nakletmiştir. Buna göre İbn Mücâhid, önceki harfin kesreli olması hâlinde tefhîme geçişin ağır olduğunu belirtmiştir. Söz konusu ağırlık, eliften sonra zammeye intikalde hissedilen zorluk gibidir. Nitekim kesreli bir harften sonra zammeye yönelmek nasıl zorluk meydana getiriyorsa, kesreden tefhîme intikalde de aynı durum geçerlidir.⁴⁵ Bu hüküm, “أم” kelimesindeki hemzenin, “فَلَأُمِّه”, “وَيَ أُمَّهَاتِ”, “وَأُمِّهَا” gibi kullanımlarda telaffuzun ağırlaşmasına ve yine kesreden zammeye intikalini

³² Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365.

³³ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/41; Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fînûnî'l-kırâ'ât* (Medine-i Münevvere: Merkezî'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013), 1/1196.

³⁴ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/513.

³⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 245; Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/513; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264.

³⁶ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/513; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1850; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 364-365.

³⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264.

³⁹ Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî*, 37. “Tüm kurrâ, Allah isminin önünde esre bulunduğu tilâvet güzel aksın diye onu ince okur; üstün ve ötre sonrasında kalın okudukları gibi. Bu kaide hem vasl (bitişik) hem fasl (ayrık) hâlinde geçerlidir. Böylece tefhîm ve terkîk ile ilgili dağınık meseleler bir araya getirilerek konu tamamlanmış oldu.”

⁴⁰ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 140; Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/514; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 265.

⁴¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 265; Kâdî, *el-Vâfi*, 173; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/1196.

⁴² Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî*, 37.

⁴³ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 140.

⁴⁴ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/41.

⁴⁵ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365.

zorluğuna benzetilmiştir.⁴⁶ Sehâvî de (öl. 643/1245) yine benzer şekilde buna gerekçe olarak sesin yükselmesinden kaçınmayı ve telaffuzun ağırlaşmasını önlemeyi göstermiştir.⁴⁷

İbnü'l-Cezerî, Allah lafzındaki müfahham lâm'ın hükmü ile râ harfinin terkîk-tefhîm ilişkisi arasındaki farklılığı ele alırken, lâm üzerinde ârizî veya ayırık (mufassal) bir kesrenin etkili olup râ üzerinde aynı etkinin neden görülmediğine dair meseleyi açıklığa kavuşturmuştur. Bu bağlamda lâm harfinin aslî vasfı terkîk olup tefhîm ârizî bir sebeptir. Bu nedenle Araplar, lâm'da tefhîmi, ona bitişik şekilde tefhîme aykırı bir unsurun (kesre) bulunmaması hâlinde uygulamışlardır. O bakımdan lafzatullahta lâm'ın yanına ârizî bir kesre geldiğinde, bu kesre onun aslî sıfatını yeniden hâkim kılarak lâm'ı terkîke dönüştürmektedir. Râ harfinde ise durum farklıdır. Çünkü fetha veya zamme ile harekelenmiş râ, harekesi sabit olduğu için tefhîme uygun hâle gelmiştir. Bu sebeple, râ'ya bitişik olmayan ârizî bir kesre, onun tefhîm hükmünü değiştirmeye kâfi gelmemektedir. Dolayısıyla da râ harfi, harekesinin kazandırdığı tefhîm sıfatını muhafaza etmektedir. Ne var ki kesre, râ için lâzımî hâle geldiğinde bazı lehçelerde etkisi görülmüş ve râ'nın terkîkle okunması benimsenmişken, diğer lehçelerde tefhîm ile okunmuştur.⁴⁸ Ebû Şâme ve Sehâvî de benzer ifadeler kullanarak bu duruma işaret etmiş, diğer taraftan Sehâvî bu uygulamanın hafifletme ve telaffuzu kolaylaştırma amacına matuf olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Bazılarına göre râ'nın terkîkinden maksat onun imâleye yaklaştırılması, diğer bir ifadeyle imâleye meyilli bir sesle telaffuz edilmesidir ki bu durum imâleyi gerektiren güçlü bir sebeptir. Buna mukabil lâm'ın terkîki, harfi kendi tabîî mahiyetiyle okumaktan ibarettir ve herhangi bir ziyadeli gerektirmemektedir. Tefhîm ise lâm'da sonradan meydana gelen bir artış niteliğindedir. Ayrıca, Allah lafzının lâm'ının önündeki hareke ister lafzen ister takdîren olsun her zaman lâm ile ayırık vaziyettedir. Râ'nın önündeki hareke ise hem ayırık hem de bitişik olabildiğinden hükmün belirlenmesinde bu ayrım râ için dikkate alınabilirken, lâm için böyle bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.⁵⁰

2.2. İhtilaf Edilen Hükümler

Bu başlık altında lafzatullahın lâm'ının ince veya kalın okunmasına yönelik âlimler arasında ihtilaf edilen hususlar temel kaynaklara dayalı olarak analiz edilecektir.

2.2.1. Lafzatullahın Lâm'ının İmâle Edilmiş Râ'dan Sonra Gelmesi

Allah ismindeki lâm harfi, Sûsî rivayetinde imâle yapılmış bir râ harfinden sonra geldiğinde ihtilaf edilmiştir.⁵¹ İbnü'l-Cezerî “وَإِذَا جَاءَ الْمُؤْمِنُ بِاللَّامِ” (imâleden sonra gelirse ihtilaf vardır) ifadesiyle bu duruma işaret etmektedir.⁵² Buna göre anılan durumlarda şu iki vecihten biri tercih edilmiştir:

Âlimlerden bir kısmı lafzatullahtan önce hâlis (tam) bir kesrenin mevcut olmadığını gerekçe göstererek tefhîm vechini tercih etmişlerdir. İbnü'l-Cezerî'ye göre tefhîm vechinin, *et-Tecrîd*'te belirtilen iki vecihten biri olduğu ve İbnü'n-Nefs tarafından da bu vecihle kıraat edildiği nakledilmiştir. Söz konusu görüş, Şâtîbî, Sehâvî ve diğer bazı âlimler tarafından tercih edilmiştir. Dâni de bu okuyuşu nakletmiştir.⁵³

⁴⁶ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365.

⁴⁷ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/513.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1858.

⁴⁹ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/514; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'âni*, 295.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1858-1859.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1853; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'âni*, 265; Kâdî, *el-Vâfi*, 123.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1853; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42; Dimyâtî, *İthâf*, 132.

Diğer grup ulemâ ise terkîk vechini tercih etmiştir. Zira imâle edilmiş râ harfinde kesrenin varlığı söz konusudur, yani lâm harfinin öncesinde hâlis bir fetha bulunmamaktadır. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu vecih, *et-Tecrîd*'te belirtilen ikinci vecihtir ve İbnü'l-Fahhâr bu vechi, Abdülbâkî'den rivayet etmiştir.⁵⁴ Dâni, *Câmi'u'l-beyân* ve diğer eserlerinde bu okuyuşu zikretmiş ve aynı zamanda anılan vechi Ebü'l-Feth'ten (Sûsî rivayetinden), onun da Abdülbâkî el-Horasânî'den naklettiği rivayete dayandırmıştır. Dâni'ye göre bu durum, kıyas açısından doğru bir uygulamaya işaret etmektedir.⁵⁵ Bu çerçevede Dâni ve İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249) iki sebepten dolayı terkîk vechini daha doğru bulmaktadır. Birinci sebep lâm'ın aslî durumu terkîktir ve yalnızca fetha veya zamme nedeniyle kalınlaştırılmaktadır. Söz konusu âyetlerde ne fetha ne de zamme tam olarak mevcut olduğundan, lâm'ın ince okunması, aslının korunması açısından öncelikli bir uygulama kabul edilmektedir. İkincisi ise vakf halinde imâleden sonra terkîke itibar edilmesidir. Tüm bu değerlendirmelerden sonra İbnü'l-Cezerî her iki vechin de nazarî açıdan sahih, tilavet açısından da geçerli olduğunu söylemiştir.⁵⁶

Tablo 1: Lafzatullahın Lâm'ının İmâleli Râ'dan Sonra Gelmesi Durumuna Dair Uygulama Örnekleri

حَتَّى نَرَى اللَّهَ	وَسَيَرَى اللَّهَ	فَسَيَرَى اللَّهَ
el-Bakara 2/55.	et-Tevbe 9/94.	et-Tevbe 9/105.

2.2.2. Lafzatullahın Lâm'ının Terkîk Edilmiş Râ'dan Sonra Gelmesi

Lâm harfi kesreden arınmış ve ince okunan bir râ harfinden sonra geldiğinde, klasik dönem âlimleri arasında ittifak söz konusudur. Ancak modern dönem âlimleri, özellikle râ harfindeki imâle-terkîk vecihlerine yüklenen yorumlar bağlamında bazı farklı telakkilere gitmişlerdir.

Konuya ilişkin görüş ve değerlendirmeleri iki ana eksenle ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi tağlîz vechi olup âlimlerin genel kanaati bu yöndedir. Buna göre murakkak râ'dan sonraki lâm harfinin kalın okunması vacip olup lâm, hâlis bir fetha veya zammeden sonra gelmektedir. Bu durumda râ harfinin ince okunmasına (terkîk) itibar edilmemektedir.⁵⁷ Bu bağlamda İbn Şüreyh, *el-Kâfî*'de Allah lafzındaki lâm'ın, öncesinde fetha veya zamme geldiğinde tefhîmle okunacağı konusunda kıraat âlimleri arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁸ Ebû Şâme de aynı doğrultuda, kesre almamış murakkak râ'nın fonetik açıdan tam bir "ince râ" niteliği taşımadığını ve böyle bir râ'dan sonra lâm'ın tefhîm edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Benzer şekilde Ca'berî'nin de (öl. 732/1332) bu değerlendirmeyi desteklediği ve Allah lafzının lâm'ının, kesreden uzak murakkak bir râ'dan sonra geldiği durumlarda tefhîmle okunması gerektiğini naklettiği belirtilmiştir. Yine nakledildiğine göre Vâsîti (öl. 740/1340), kesre içermeyen bir murakkak harften sonra râ'nın terkîkli okunmasına rağmen Allah lafzının lâm'ında tefhîmin değişmediğini belirtmiş ve söz konusu durumda başka bir telaffuz imkânının bulunmadığını vurgulamıştır.⁶⁰

Konuya ilişkin tercih edilen ikinci görüş ise terkîk vechidir ki bu tercih bazı münferid yorumlar çerçevesinde şekillenmiştir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de murakkak râ'dan sonra gelen lâm harfinin tefhîm sıfatıyla okunmasına dair meselenin esasen gayet açık olduğunu, bu nedenle ayrı bir beyana ihtiyaç duyulmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte dönemindeki bazı edâ ehlinin, murakkak râ'dan sonra lafzatullahın lâm'ını ince

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1853-1854.

⁵⁵ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 365-366.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1853-1854; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1854-1855; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 42.

⁵⁸ Ruaynî, *el-Kâfî*, 291.

⁵⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264-265.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1854-1855; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 42.

okumaya yöneldiklerini aktarmaktadır. Bu kişilerin, görüşlerini Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) “مَدْعُورٌ”, “السُّمَرُ” ve “الْمُنْقَرُ” kelimelerine dair rivayetleri üzerinden zammenin fetha gibi imâle edilebileceği prensibine dayandırdıklarını, ayrıca terkîk teriminin kimi yerlerde imâle anlamında kullanılmasını da delil saydıklarını kaydetmektedir. İbnü'l-Cezerî, bu uygulamanın herhangi bir meşâyih'ten naklen sabit olmadığını, sadece kıyas yoluyla ortaya konduğunu ifade ederek söz konusu yaklaşımı eleştirmektedir. İbnü'l-Cezerî'ye göre, “مَدْعُورٌ” kelimesindeki imâle olgusu bu meseleyle ilgili olmayıp orada değişiklik zammı değil harfin kendisinde (ع) gerçekleşmektedir. Buna karşılık “يُبَسِّرُ” kelimesinde olduğu gibi murakkak râ'dan sonraki zamme, kesreye yaklaştırılmadığından ve aslı hali değiştirilmediğinden bu durum imâleye konu edilemez ve böyle bir telaffuz kıraatte lahne sebep olur. Terkîk-imâle ilişkisine yönelik İbn Süfyân ve diğerlerinden nakledilen şey zammeli râ'nın, Verş rivayetinde iki telaffuz arasında yer almasıdır. Yani burada kastedilen râ harfidir ki onlar zammenin iki telaffuz arasında yer aldığını ifade etmemişlerdir.⁶¹

İbnü'l-Cezerî, ayrıca bu konuda nakle dayalı bir delilin bulunmadığı iddiasını da reddetmektedir. Lâm'ın tefhîmine dair nasların önceki âlimler tarafından açık bir şekilde zikredildiğini, binaenaleyh İbn Şüreyh gibi âlimlerin murakkak râ'dan sonra gelen lâ'm'ın tefhîminde hiçbir ihtilaf bulunmadığını belirttiklerini nakletmektedir. Ayrıca farklı dönemlerde ve çeşitli beldelede kendilerinden kıraat aldığı bütün meşâyih'in bu konuda ittifak ettiklerini, yine kendisine ulaşan rivayet yollarında da söz konusu iddiayı destekleyen, zayıf veya kuvvetli hiçbir görüşün bulunmadığını belirtmektedir. Bu sebeple İbnü'l-Cezerî, yapılması gerekenin icmâya ve selef ulemâsının genel uygulamasına dönmek olduğunu vurgulamakta, en nihayetinde kesreden arınmış murakkak râ'dan sonra gelen kelimelerde tağlîz vechinin doğru olduğunu ifade etmektedir.⁶²

2.2.3. Lafzatullahın Lâ'm'ına Yönelik Diğer Şâz Durumlar

Ahvâzî (öl. 446/1055); Şücâ' (Ebû Amr'ın râvilerinden)⁶³ ve Ravh'ten rivayetle, fetha ve zammeden sonra gelen lafzatullahın lâ'm'ının ince okunması gerektiği görüşünü aktarmıştır. Ahvâzî, bu okuyuşun Basralılar'dan bir topluluk ve Bağdat ehlinde İbn Miksem (öl. 354/965) gibi kişilerce benimsendiğini rivayet etmiştir.⁶⁴ İbnü'l-Bâzî'nin (öl. 540/1145) *el-İknâ'* adlı eseri ve diğer bazı kaynaklarda da bu rivayet nakledilmiştir.⁶⁵ Ancak söz konusu rivayetlerin tümü şâz olarak değerlendirilmiş ve bu okuyuşun tilâvet açısından sahih olmadığı, ayrıca semâ' yoluyla da doğrulanamayacağı belirtilerek eleştirilmiştir.⁶⁶

3. Lâ'm'ın Kalın (Tağlîz/Tefhîm) Okunduğu Durumlar

Lâ'm harfinde asıl olan râ'nın aksine ince (terkîk) okunmasıdır.⁶⁷ Ancak Verş, bazı özel durumlarda lâ'm harfini kalın (tağlîz) okumuştur. Kaynaklarda geçtiği üzere lâ'm'ın tağlîz edilmesi için üç şart vardır. Cumhur bu konuda büyük oranda ittifak halindedir.⁶⁸ Bu durum, yalnızca fethalı lâ'm için geçerlidir ve kendisinden önce

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1856; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1857; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42-43.

⁶³ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde ve Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhinde söz konusu okuyuş, Ebû Amr'ın Sûsî rivayetine dayandırılmıştır. Ancak Ahvâzî'nin eserine bakıldığında, burada Şücâ' isimli râvinin ismi geçmektedir. Şücâ' b. Ebî Nasr el-Horasânî'nin (öl. 190/805-806) Ebû Amr'ın meşhur olmayan diğer râvisi olduğu ve İbnü'l-Cezerî'nin de Sûsî ismini zikrettiği durumu dikkate alındığında, Sûsî'nin bu rivayeti Şücâ'dan nakletmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte, Şücâ' b. Nâsir'ın Sûsî'nin değil Dûrî'nin hocası olduğu bilgisinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

⁶⁴ Hasan b. Ali Ehvâzî, *el-Vecîz fi'l-kırâ'âtî'l-kurrâi's-semâniye eimmeti'l-emsâri'l-hamse*, thk. Düreyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 77-78.

⁶⁵ İbnü'l-Bâzî, *el-İknâ' fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 1/337-338; Ali b. Ca'fer Saîdî, *İhtilâfü'l-kurrâ fi'l-lâm ve'n-nûn*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammar, 2000), 63-64.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1852; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/42; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 168.

⁶⁷ İbnü'l-Kâsî, *Sirâcü'l-kârî*, 139.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1836.

bazı harflerin gelmesine bağlıdır. Tağlîz, lâm harfinin fethasında işbâ' yapmak anlamına geldiğinden bu uygulama kesreli, zammeli veya sâkin lâm üzerinde gerçekleşmemektedir.⁶⁹ Buna göre lâm harfi meftûh ve kendisinden önce isti'lâ harflerinden sâd (ص), tâ (ط) veya zâ (ظ) harflerinden biri bulunduğu, söz konusu harfler de fethalı ya da sâkin ise lâm daima kalın (tağlîz) bir sesle telaffuz edilmektedir.⁷⁰

Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*'de bu durumu “وَعَلَّظَ وَرَشَّ فَتَحَ لَامٍ لِصَادِهَا • أَوْ الطَّاءِ أَوْ لِلظَّاءِ قَبْلَ تَنْزِيلِهَا • إِذَا فُتِحَتْ أَوْ سَكُنَتْ” nazmıyla dile getirmektedir.⁷¹ Beyitteki “لِصَادِهَا” ifadesi, lâm harfinin tağlîz edilmesinin illetini ortaya koymaktadır. Yani lâm harfinin kalınlaşması, lâm'ın zâtî özelliğinden değil öncesinde gelen sâd harfinden kaynaklanmaktadır.⁷² Şâtîbî burada yalnızca sâd (ص) harfini zikretmiş olsa da hüküm, aynı mahiyetteki diğer iki harfi de (ط ظ) kapsamaktadır.

İbnü'l-Cezerî de *Tayyibetü'n-Neşr*'de “وَأُزْرَقَ لِفَتْحِ لَامٍ غَلَّظًا • بَعْدَ سَكُونِ صَادٍ أَوْ طَاءٍ وَظَا أَوْ فَتْحِهَا” ifadesiyle lâm'ın tağlîzi için gereken şartları belirtmiştir.⁷³ O bakımdan sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerine bitişik olan her lâm harfinin, gereken şartları taşıdığı sürece kalınlaştırılması konusunda ittifak edilmiştir.⁷⁴ Bu noktadan hareketle tefhîmin temel gerekçesi mücâvere ve mücânese olmakta, dolayısıyla lâm'ın tağlîzi, komşu bulunduğu isti'lâ harfine fonetik bakımdan benzerlik göstermesi gerektiği esasına dayanmaktadır.⁷⁵ Yine tefhîmin sebebi, söz konusu harflerin itbâk ve isti'lâ sıfatlarını hâiz olmalarıdır. Bu itibarla dilin tek yöne doğru cereyan etmesi istenmektedir.⁷⁶

Tablo 2: Lâm Harfinin Tağlîzine Dair Uygulama Örnekleri

Lâm Harfi ve Hareke Durumu		Öncül Harfler ve Hareke Durumları		Kelimeler
ل	Fetha	ص	Fetha	صَلَاتِهِمْ
			Sâkin	سَيَصْلُونَ
		ط	Fetha	طَلَّقْتُمْ
			Sâkin	مَطْلَعِ الْفَجْرِ
		ظ	Fetha	ظَلَمُوا
			Sâkin	فَيَظْلَلْنَ

⁶⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 261.

⁷⁰ Dâni, *et-Teyisr*, 243-244; Ebü's-Sedâd, *ed-Dürri'n-nesîr*, 567; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 139; Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/508; Kâdî, *el-Vâfi*, 170-171.

⁷¹ Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 36. “Verş, ص (sâd), ط (tâ) veya ظ (zâ) harflerinden önce gelen lâmı kalın/tefhîm okur. Bu hüküm lâm ister fetha ister sükûn olsun geçerlidir.”

⁷² İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 139.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55. “Ezrak, sâd (ص), tâ (ط) veya zâ (ظ) harflerinden (bu harfler ister sâkin ister fethalı olsun) sonra gelen fethalı lâm harfini kalın/tefhîm okur.”

⁷⁴ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/36-37.

⁷⁵ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/39.

⁷⁶ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/509.

Kaynaklarda ilgili harfler için fetha ve sükûn şartının getirilmesinin sebebi, bu harflerin söz konusu hareketlerle okunduklarında isti'lâ niteliklerinin daha belirgin ortaya çıkmasıdır. Buna karşılık, kesre veya zamme ile telaffuz edildiklerinde kesre tefhîme zıt olduğundan bu etki zayıflamaktadır.⁷⁷ Lâm'ın hareketi kesre veya zamme olduğunda ya da lâm'ın komşusu gayn (غ), hâ (خ) ve kâf (ك) harflerinden biri olduğunda kalınlaşmamasının sebebi gerek kesre ve zamme hareketleri gerekse lâm ile anılan harfler arasında mahreç yönünden meydana gelen uzaklıktır. Bu durum, tefhîme engel teşkil eden bir zıtlık meydana getirmektedir.⁷⁸

Ebû Şâme, bazı âlimlerin dâd (ض) harfini de tağlîz hükmü çerçevesine dahil ettiğini nakletmiş,⁷⁹ ancak âlimlerin büyük çoğunluğu, lâm'ın tağlîzi meselesinde bu harfi dikkate almamışlardır. Bunun temel nedeni, dâd (ض) harfinin diğer itbâk harflerine (ص ط ظ) oranla zayıf kabul edilmesi⁸⁰ ve mahrecinin uzunluğudur.⁸¹ Ayrıca bu konuda belirleyici ölçüt kıyas değil nakildir. Kıyasın geçerli bir yöntem olarak kabul edilmesi durumunda “خَلَقَ”, “عَلَّمَ”, “أَخْلَصُوا”, “خَلَطُوا” ve “اخْطَأَ” gibi kelimelerde de aynı hükmün geçerli olması gerekirdi. Zira bu kelimelerdeki lâm harfi, iki isti'lâ harfi arasında yer aldığı için teorik olarak tefhîme en elverişli ifadeler olarak değerlendirilebilir. Ancak kıraat ilminde temel umde rivayet olduğu için bu tür ifadelerde tefhîm yapılması uygun görülmemiştir.⁸²

Mekkî b. Ebî Tâlip ve Dâni, İbn Galbûn'dan naklen şeddeli lâm harfinin sadece sâd (ص) veya zâ (ظ) harfinden sonra kalın okunduğunu aktarmışlardır.⁸³ Bu rivayetten İbn Galbûn'un, tâ (ط) harfini dikkate almadığı anlaşılmaktadır.⁸⁴ Verş'in lâm harfini sadece sâd (ص) ve zâ (ظ) harflerinden sonra kalın okuduğu görüşü, Sarakustî'nin (öl. 455/1063) *el-Unvân*'ı ile İbn Galbûn'un *et-Tezkira* isimli eserlerinde de geçmektedir.⁸⁵ Bazı âlimler de lâm'ın kalın okunmasını sâd (ص) ve tâ (ط) harfleri yanında geldiği zaman geçerli saymış,⁸⁶ zâ (ظ) ve dâd (ض) harfleri yanında ise inceltilmesini uygun görmüşlerdir.⁸⁷ Bazı rivayetlerde de lâm'ın tağlîz vechi sadece sâd (ص) harfine tahsis edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca bazı âlimler iki isti'lâ harfi arasında bulunduğu zaman her fethalı lâm harfinin kalın okunması gerektiğini belirtmişlerdir. Ebû Şâme eserinde mezkûr görüşlere yer verdikten sonra tüm bu uygulamaların hem rivayet hem de dilsel açıdan zayıf bir kıyasa dayandığını belirtmiştir.⁸⁹ Bu bağlamda en sahih ve güçlü kanaat, lâm'ın sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden sonra gelmesi durumunda kalın okunması gerektiğidir.⁹⁰ İbnü'l-Cezerî'nin “وَقِيلَ عِنْدَ الطَّاءِ وَالظَّاءِ وَالْأَصْحُ تَفْخِيمُهَا” ifadesi de lâm'ın sadece bu üç harfe mücavir olması durumunda tefhîm ile okunmasının sahih olduğunu göstermektedir.⁹¹

⁷⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 262; Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/509.

⁷⁸ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

⁷⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 262.

⁸⁰ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/509-510.

⁸¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

⁸² Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/509-510.

⁸³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebîr*, 415; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 361.

⁸⁴ İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kıraâtî's-semân*, 181.

⁸⁵ Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî, *el-Unvân fi'l-kıraâtî's-seb'*, thk. Zühayr Zahid - Halîl Atıyye (Beyrut: Âlimül-Kütüb, 1986), 65; İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kıraât*, 181.

⁸⁶ İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 181; Ruaynî, *el-Kâfi*, 70.

⁸⁷ İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 180.

⁸⁸ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 361.

⁸⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 262.

⁹⁰ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/40.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55. “Denildi ki tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden sonra gelen lâm'ın hükmünde ihtilaf (tefhîm/terkik) vardır. Bu konuda en sahih olan tefhîm vechidir.”

İbnü'l-Cezerî, içerisinde şeddeli lââm harfi bulunan kelimelere ilişkin önemli bir hususa dikkat çekmektedir. Buna göre “يُصَلُّوا” ve “طَلُّنْ” gibi kelimelerde fethalı lââm ile isti'lâ harfi arasına fâsıla girdiği için terkîk edilmesi gerektiği yönünde mukadder bir soruya dayanan yaklaşımı eleştirmiş ve bu yorumu isabetli bulmamıştır. Zira bu gibi kelimelerde fâsıla olduğu varsayılan harf, gerçekte lââm harfinin kendisidir ki buradaki lââm harfi diğerine idgam edilerek tek bir harfe dönüşmüştür. Böylelikle lââm, isti'lâ harfinden ayrılmış sayılmaz. Bazı alimler, anılan yaklaşımı mutlak bir hüküm olarak değerlendirmiş, Dâni de bu görüşü nakletmiştir.⁹²

4. Lââm'ın İnce (Terkîk) Okunduğu Durumlar

Lââm'ın tağlîzi için yukarıda belirtilen şartların gerçekleşmemesi durumunda lââm harfi daima terkîk sıfatıyla okunmaktadır. Lââm'ın, harekeli veya sâkin olması durumunda ise sonuç değiştirmektedir.⁹³ Dolayısıyla da lââm'ın öncesindeki harflerden biri zamme veya kesre olduğu sürece, anılan harflerin harekesinden etkilenmeksizin lââm daima ince telaffuz edilmektedir.⁹⁴ Çünkü lââm'da asıl olan terkîk olup Kur'an'da bulunan tüm lââm harfleri, bazı özel durum ve istisnalar hariç ince okunmaktadır.⁹⁵

Tablo 3: Lââm Harfinin Terkîk'ine Dair Uygulama Örnekleri

ل	Hareke Durumu	ص	ط	ظ
	Zamme	نُفَصِّلُ	تَطَّلُعُ	ظُلُمَاتٍ
	Kesre	يُصَلِّي	تَطَّلِعُ	لَا يَظْلِمُ
	Sâkin	وَصَلَّنَا	طَلَّعَهَا	ظُلُمًا
	Fetha	فُصِّلَتْ	مَطَّلِعِ	ظِلَالًا

5. Her İki Vechin (Tefhîm-Terkîk) Câiz Olduğu Durumlar

Bu başlık altında lââm'ın telaffuzuna dair her iki vechin câiz olduğu durumlar ele alınacak, ayrıca âlimler nezdinde mukaddem (öncelikli) ve müraccâh (tercih edilen) olan görüş ortaya konulacaktır. Bu çerçevede lââm ile öncül harfler arasına elif girmesi, lââm harfinin vakf sebebiyle sâkin olması ve lââm'dan sonra elif-i mümâle gelmesi gibi hallerde terkîk veya tefhîm vecihlerinin mahiyeti ve tercih sebepleri üzerinde durulacaktır.

5.1. Lââm ile Öncül Harfler (ص ط ظ) Arasına Elif (إ) Girmesi

Lââm'ı kalınlaştıran harfler (ص, ط, ظ) ile lââm arasına “elif” girdiğinde her iki vecih de mümkündür.⁹⁶ Bu çerçevede araya giren elifin fâsıla olarak kabul edilmesi onun bağımsız bir harf niteliği taşıdığı anlamına gelmektedir. Reddedilmesi ise elifin yalnızca hava boşluğunda bir ses olarak değerlendirilmesi esasına dayanır ki bu durumda elif, sonrasındaki harfin sesinde herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir.⁹⁷

⁹² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1859; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 263; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/1203-1204.

⁹³ Dâni, *et-Teyssîr*, 145.

⁹⁴ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 139.

⁹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 265; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 363-364.

⁹⁶ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 139; Kâdî, *el-Vâfi*, 172.

⁹⁷ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

İbnü'l-Cezerî'ye göre bazı kaynaklarda lââm harfinin terkîki kaydedilmiş, bazılarında da isti'lâ harfinin kuvvetine dayanarak tağlîz vechi rivayet edilmiştir. Bir kısım kaynaklarda ise lââm harfinin okunuşu konusunda her iki vecih de nakledilmiştir.⁹⁸ Dâni'nin tağlîz vechi *et-Teysîr* dışındaki tercihidir.⁹⁹ Bununla birlikte Mehdevî (öl. 440/1048-49 [?]) ve İbnü'l-Fehhâm gibi alimler sâd (ص) ile birlikte geldiği zaman her iki ihtimali zikrederken, tâ (ط) harfi söz konusu olduğunda terkîkin esas alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁰ Bu gibi kelimelere yönelik tağlîz vechinin daha çok tercih edildiği nakledilmiştir.¹⁰¹

Şâtîbî hem lââm ile söz konusu harfler arasına elif girmesi hem de lââm harfinin vakf sebebiyle sâkin olması halini “وَيَ طَالَ حُلْفٌ مَعَ فَصَالًا وَعِنْدَمَا • يُسَكَّنُ وَقَفًا وَالْمُقَحَّمُ فَضِيلًا” beytinde ele almaktadır.¹⁰² Nazmın sonunda gelen “وَالْمُقَحَّمُ” ifadesi her iki durumda da tefhîm vechinin daha faziletli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰³ İbnü'l-Cezerî ise *Tayyibetü'n-Neşr*'de gerek anılan iki hüküm bağlamında değerlendirilecek yerleri gerekse sonraki başlıklarda ele alınacak olan zevâtü'l-yâlî kelimelerdeki durumu “وَيَ طَالَ حُلْفٌ مَعَ سَاكِنِ الْوَقْفِ اخْتِلَفٌ” nazmı ile ele almıştır.¹⁰⁴ Nüveyrî, *Tayyibetü'n-Neşr*'deki “وَيَ طَالَ حُلْفٌ مَعَ سَاكِنِ الْوَقْفِ اخْتِلَفٌ” (Eğer araya elif girerse) ifadesinin, Şâtîbiyye'nin “وَيَ طَالَ حُلْفٌ مَعَ فَصَالًا” (طَالَ ve فَصَالًا kelimelerinde ihtilaf vardır) metninden daha doğru ve daha açık olduğunu belirtmiştir. Zira Şâtîbî'nin ifadesi, ihtilafın yalnızca bu iki kelimeyle sınırlı olduğu yönünde hatalı bir algıya sebebiyet verebilmektedir.¹⁰⁵

Tablo 4: Lââm ile Öncül Harfler (ص ط ظ) Arasına Elif (ا) Girmesi Durumuna Dair Uygulama Örnekleri

	Öncül Harfler	Kelimeler
ل	ص	فَصَالًا
	ط	فَطَالَ - أَفَطَالَ - طَالَ
	ظ	-

“طَالَ”, “فَصَالًا” ve “يَصَّاحًا” gibi kelimelerde tağlîz ve terkîk vechi, esasen kelimedeki elifin fâsıla olarak kabul edilip edilmemesiyle ilgilidir. Şayet anılan elifin fâsıla ve engel niteliği taşıdığı kabul edilirse, bu durumda lââm'ın terkîk ile okunması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Zira şartlı hükümler bağlamında bir şartın dikkate alınabilmesi,

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1845-1846; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/37. Eymen Rüşdî Süveyd, İbnü'l-Cezerî'nin konuya ilişkin atıfta bulunduğu kaynakları inceleyerek, bu kaynakların bir kısmında söz konusu vecihlerin yer almadığını ifade etmiştir. Nitekim anılan kaynaklar incelendiğinde bu durum teyit edilebilmektedir. Kanaatimizce bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu vecihleri, ilgili eserlerin müelliflerinden şifahî olarak nakletmiş olmasından veya yazma nüshalar arasındaki farklılıklardan kaynaklanmış olabilir. Gerek bu bağlamda gerekse daha sonraki bazı örnekler özelinde ortaya çıkan söz konusu farklılığa dair kanaat, *en-Neşr*'in ilgili bölümlerinin dipnotlarında belirtilmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/ 1843-1847.

⁹⁹ Dâni, *Câmi'ü'l-beyân*, 362; Ebü's-Sedâd, *ed-Dürrü'n-nesîr*, 570-571.

¹⁰⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr Mehdevî, *Şerhu'l-hidâye*, thk. Hâzım b. Said Haydar (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1995), 2/130-131; İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 181-182.

¹⁰¹ Ebü's-Sedâd, *ed-Dürrü'n-nesîr*, 569; Ebü Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 263; Kâdî, *el-Vâfi*, 172.

¹⁰² Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 37. “طَالَ ve فَصَالًا kelimelerinde ihtilaf vardır. Yine lââm harfi üzerine vakf hâlinde sükûn ile durulduğunda da ihtilaf söz konusudur. Her iki durumda da tefhîm üstün görülmüştür.”

¹⁰³ Ebü Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 263.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55. “Eğer bu harfler ile lââm arasında bir elif bulunursa ya da lââm harfinden sonra imâle gerçekleşirse veya lââm kelime sonunda olup vakf sebebiyle sâkin hale gelirse bu durumlarda ihtilaf söz konusudur.”

¹⁰⁵ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/38-39.

¹⁰⁶ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/510.

ancak onu gerektiren sebebin (isti'lâ harfleri) tahakkuk etmesinden sonra mümkündür.¹⁰⁷ Söz konusu kelimelerdeki elifin engelleyici bir unsur olarak kabul edilmemesi durumunda da lâm harfinin tağlîz ile okunması tercih edilen görüştür. Bu hüküm, “الْفَرَاقُ” ve “الصِّرَاطُ” gibi râ'nın kalın okunması durumunu ortaya koyan örneklerde de aynı şekilde geçerlidir.¹⁰⁸

5.2. Lâm Harfinin Vakf Sebebiyle Sâkin Olması

Kıraat kaynakları incelendiğinde lâm harfi, kalınlaştırma şartlarını sağlayan öncül harflerden birinin ardından gelirse ve cümle sonunda vakf sebebiyle sâkin kılınırsa, bu durumda lâm harfinin tefhîm veya terkîki mümkündür. Lâm harfinin vakf sebebiyle sâkin olmasından kaynaklı iki vechin ortaya çıkmasının temel sebebi, ârizî olanın dikkate alınması veya göz ardı edilmesi esasına dayanmaktadır.¹⁰⁹ Bu bağlamda bir grup âlim terkîk, diğer grup tağlîz, bazıları ise her iki vechi de rivayet etmiştir.¹¹⁰ Dâni, *et-Teyssîr*'de her iki vechi nakletmekle birlikte tağlîz vechini tercih etmiş,¹¹¹ Câmi'u'l-beyân'da da benzer şekilde tefhîmi öncelenmiştir.¹¹² Literatürde bu iki vecih arasında tefhîmin daha faziletli ve tercih edilen bir uygulama olduğu ifade edilmektedir.¹¹³

Tablo 5: Lâm Harfinin Vakf Sebebiyle Sâkin Olması Durumuna Dair Uygulama Örnekleri

	Öncül Harfler	Kelimeler
ل	ص	أَنْ يُوصَلَ
	ط	وَيَطْلُ
	ظ	ظَلَّ

İbnü'l-Cezerî gerek vakf durumunda gerekse araya elif giren yerlerde tercih edilen görüşün tağlîz olduğunu kaydetmiştir. Çünkü elif, güçlü bir engelleyici (hâciz-i hasîn) unsur niteliği taşımamaktadır. Bu durumda sükûn da ârizî bir sebep haline gelmiştir. Ayrıca lâm'ın kalın okunması, bu görüşü benimseyenlerin vasl konusundaki hükmüne işaret etmektedir.¹¹⁴ Diğer bir deyişle kalın okumayı savunan âlimlere göre vakfta lâm sâkin kılınsa bile bu geçici bir durum olduğundan harfin vasıl hâline itibar edilerek lâm kalın okunmaktadır.

Vakf sebebiyle sâkin hâle gelen müfahham lâm'ın kalın okunmasının neden daha tercih edilebilir olduğu noktasında İbnü'l-Cezerî, vakf hâlinde meksûr râ'nın kalınlaştırılıp hiçbir şekilde ince okunmaması durumundan hareketle, lâm harfinde de terkîkin bütünüyle câiz olmaması gerektiği yönünde ileri sürülebilecek muhtemel bir itiraza cevap vermektedir. Zira râ'da inceltmeyi gerektiren kesre vakf sebebiyle ortadan kalkmakta, benzer şekilde lâm'ın tefhîm şartı olan fetha da vakf sebebiyle zâil olmaktadır. Her iki durumda illetin ârizî oluşu dikkate alındığında hükmün neden farklılaştığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu çerçevede İbnü'l-Cezerî, vakf hâlindeki lâm'ın hükmünün meksûr râ'nın vakftaki durumundan ayrıldığını belirterek önemli bir noktayı vurgulamaktadır. Binaenaleyh, vakf sebebiyle lâm üzerindeki fethanın düşmesi, tefhîmi gerektiren illetin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Çünkü isti'lâ harfi, kalınlaştırmayı gerektiren ana

¹⁰⁷ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

¹⁰⁸ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/510.

¹⁰⁹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

¹¹⁰ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/511; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 263; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1847; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/38.

¹¹¹ Dâni, *et-Teyssîr*, 244.

¹¹² Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 362.

¹¹³ Ebü's-Sedâd, *ed-Dürrü'n-nesîr*, 569; Kâdî, *el-Vâfi*, 172; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 139-140; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1847.

¹¹⁴ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/38; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1847.

unsur olarak kelimede hâlen mevcuttur. Bu nedenle vakfın ârızî olarak meydana getirdiği sükûn, söz konusu güçlü sebebi bertaraf edecek nitelikte değildir, dolayısıyla da tefhîm, illetin mevcudiyeti sebebiyle vakf hâlinde de hükmünü muhafaza etmektedir. Buna karşılık meksûr râ'nın terkîki için belirleyici olan kesre, vakf ile zâil olduğundan, terkîki destekleyen sebep de artık mevcut değildir. Böylece râ, illetin zevâlî sebebiyle vakfta tefhîm okunmaktadır.¹¹⁵ Bu durum, başka kaynaklarda da benzer şekilde ifade edilmiştir.¹¹⁶

5.3. Lâm'dan Sonra Elif-i Mümâle Gelmesi: Zevâtü'l-yâ'lı Kelimelerdeki Uygulamalar

Fethalı lâ'm'ın öncesinde onu kalınlaştırmayı gerektiren bir harf (yalnızca sâd) ve sonrasında aslı yâ olan bir elif bulunması durumunda da ihtilaf mevcuttur. Bu çerçevede genel hüküm, her iki vecih câiz olmakla birlikte tefhimin mukaddem olması şeklindedir. Ancak söz konusu kelimelerdeki ihtilaflı durum âyet sonlarında (ru'ûsü'l-ây) farklılık arz etmektedir.

Zevâtü'l-yâ'lı kelimelerdeki lâ'm'ın tağlîz veya terkîkine yönelik kaynaklarda farklı rivayetler kaydedilmiştir. Bu bağlamda bazı kaynaklarda tağlîz, bazılarında terkîk, bazılarında ise her iki vecih nakledilmiştir. Bunun yanı sıra bazı müellifler, yukarıda da belirtildiği üzere lâ'm'ın telaffuzuna yönelik âyet başı ve âyet ortası ayırımına gitmişlerdir.¹¹⁷ Bu çerçevede âyet başlarındaki lâ'm'ı, uyum açısından terkîk sıfatıyla okurken âyet başı olmayan yerlerde ise öncesinde kalınlığı gerektiren bir sebep (isti'lâ harfi) bulunduğu için tağlîz okumayı tercih etmişlerdir.¹¹⁸

Birinci gruba giren kelimeler, âyet ortasındaki lafızları kapsamakta olup Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir. Bu durumda, Verş rivayeti dikkate alındığında okuyucunun, lâ'm harfini feth (ağzı açarak ve imâlesiz okuma) ya da taklîl/imâle-i suğrâ ile okuması kaçınılmazdır. Eğer feth ile okunursa, lâ'm'ın tefhîminde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Taklîl ile okunursa, lâ'm'ın tefhîmi ile taklîl bir arada gelmeyeceğinden bunlar birbirleriyle çelişir ve tenâfür olur. Uygulama esnasında her iki telaffuzu aynı anda gerçekleştirmek mümkün olmadığından okuyucu yalnızca birini tercih edip diğerini terk eder. Bu noktada feth ile okunursa lâ'm tefhîm edilir, taklîl ile okunursa lâ'm terkîk edilir. Ancak tercih edilen tefhîm vechidir.¹¹⁹ Tağlîzi tercih edenler, konuya dair istisna bulunmadığı için genel hükmü esas alarak kıyas yoluyla bu yerlerde kalın okunması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁰

İkinci gruba giren kelimeler ise ilgili sûrelerin âyet başlarında yer almakta olup bunlar Kur'an-ı Kerim'de yalnızca üç âyette geçmektedir. Bu durumda lâ'm harfi tefhîm veya terkîk ile okunabilmekte ancak terkîk hükmü ağır basmaktadır.¹²¹ Bu tür yerlerde terkîkin tercih edilmesinin gerekçesi, lafızlar arasında müsâvâtî (eşitliği) gözetme ilkesidir. Ayrıca konuya ilişkin imâle (beyne beyne) rivayeti nakledilmiş olup herhangi bir istisna da aktarılmamıştır. Diğer taraftan Verş, eşitliği gözetmek amacıyla âyet başında yer alan fiil ve isimlerde vâv asıllı kelimeleri de imâle ile okunuştur. Oysa aynı uygulamayı âyet ortasında bulunan kelimelerde yapmamıştır. Bu durum, terkîkin tercih edilmesini güçlendiren deliller olarak zikredilmiştir.¹²²

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1857-1858.

¹¹⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 263.

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1843-1844; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/37-38.

¹¹⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *et-Tefsîr*, 415; Dâni, *et-Tefsîr*, 244.

¹¹⁹ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 140; Ebû's-Sedâd, *ed-Dürü'n-nesîr*, 569; Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/511; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/1205.

¹²⁰ Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/512.

¹²¹ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, 140; Ebû's-Sedâd, *ed-Dürü'n-nesîr*, 568-569; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264.

¹²² Sehâvî, *Fethü'l-vasîd*, 2/512.

Tablo 6 Lâm'dan Sonra Elif-i Mümâle Gelmesi Durumuna Dair Uygulama Örnekleri

Âyet Ortası					
يَصْلَاهَا مَدْمُومًا	وَيَصْلَى سَعِيرًا	تَصْلَى نَارًا	لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى	سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ	إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى
el-İsrâ 17/18.	el-İnşikâk 84/12.	el-Gâşiye 88/4.	el-Leyl 92/10.	Tebbet 111/4.	el-Bakara 2/125
Âyet Sonu (Ru'ûsü'l-âyet)					
وَلَا صَلًّى	فَصَلًّى	إِذَا صَلًّى			
el-Kıyâme 75/31.	el-A'lâ 87/15.	el-Alak 96/10.			

Zevâtü'l-yâ'lı kelimelerde tağlîz vechi feth, terkîk vechi ise imâle ile uygulanmaktadır.¹²³ Diğer bir deyişle, kendisine yâ (eliften dönüştürülen) bitişen kelimeler imâlesiz okunuyorsa tefhîm, imâleli okunması hâlinde ise lâm da buna uygun olarak terkîk edilmektedir.¹²⁴ Bu durum, âyet başı veya başka bir yer olmasına bakılmaksızın geçerlidir. Çünkü imâle ve tefhîm birbirine zıt olduğundan bunlar bir arada bulunmamaktadır. Bu konuda herhangi bir ihtilafın da olmadığı belirtilmiştir.¹²⁵

Ebû Şâme, “وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى” âyetindeki “مُصَلًّى” kelimesini âyet sonu olarak değerlendirmiş ve Ca'berî de bu görüşü benimsemiştir.¹²⁶ Ebû Şâme, “مُصَلًّى” kelimesinin vasl halinde tenvinin mevcudiyeti sebebiyle tağlîz vechinin uygulanacağını, vakf halinde ise iki vechin geçerli olduğunu nakletmiştir. Bununla birlikte Ebû Şâme, söz konusu kelime imâlenin tercih edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır. Çünkü ona göre bu durumda imâleyi gerekli kılacak bir bağlam ve muâhât (âyetler arası fonetik uyum) mevcut değildir.¹²⁷ Ancak İbnü'l-Cezerî, Ebû Şâme'nin bu değerlendirmesini eleştirerek onun söz konusu kelimeyi âyet sonu olarak kabul etmesini isabetli bulmamaktadır. Zira İbnü'l-Cezerî'ye göre âddü'l-âyet âlimleri arasında bu kelimenin âyet sonu olmadığı hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur.¹²⁸

Şâtibî, zevâtü'l-yâ'larla ilgili durumu “وَحُكْمُ ذَوَاتِ الْبَاءِ مِنْهَا كَهَذِهِ • وَعِنْدَ رُءُوسِ الْأَيِّ تَرْقِيقُهَا اعْتَلَى” beytinde ele almıştır.¹²⁹ Metinde geçen “مِنْهَا” ifadesi, lâm'ın tefhîm edilmesi gereken bu tür kelimeleri; “كَهَذِهِ” ifadesi ise daha önce açıklanan iki türü (lâm ile öncül harfler arasına elif girmesi ve vakf sebebiyle lâm'ın sâkin olması) ifade etmektedir.¹³⁰

Lâm harfinin tefhîm ve terkîkinin cevazına yönelik yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında tüm bunları “terkîk'in daha uygun görüldüğü yerler” ve “tağlîz'in daha uygun görüldüğü yerler” şeklinde iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grup yalnızca ru'ûsü'l-âyet olan zevâtü'l-yâ'lı kelimeleri kapsamakta olup buralarda lâm'ın terkîk'inin tercih edilmesi, lâm üzerindeki fethanın imâle edilebilmesi ve bunun neticesinde âyet sonunda bir tenâsübün sağlanması esasına dayanır. İkinci grup ise a) Ru'ûsü'l-âyet olmayan zevâtü'l-yâ'lar;

¹²³ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/39.

¹²⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264; Kâdî, *el-Vâfi*, 172.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1852.

¹²⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/37.

¹²⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 264.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1853; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/37.

¹²⁹ Şâtibî, *Hırzü'l-emânî*, 37. “Zevâtü'l-yâ içeren kelimelerin hükmü diğer kelimelerin hükmü gibidir. Ayrıca âyet sonlarında terkîk tercih edilmiştir.”

¹³⁰ İbnü'l-Kâsî, *Sirâcü'l-kârî*, 140.

b) Lâm ile öncül harfler arasına elif girmesi; c) Lâm'ın vakf sebebiyle sâkin olması şeklinde ele alınan üç kategoriye kapsamaktadır. Her üç kategori için yukarıda ayrı sebepler zikredilmiş olsa da bunların tamamında lââm'ın kalın okunmasının temel gerekçesi, lââm'ın tefhîm özelliğine sahip harflere yakınlığıdır.¹³¹ Nitekim ilgili örneklerde lââm'a mücavir olan harflerden sâd (ص) veya tâ (ط) harfi güçlü sıfatlara sahip olup bu fonetik özellik lââm'ın kalınlık derecesini doğrudan etkilemektedir.

5.4. Diğer İhtilaflı Durumlar ve Şâz Okumalar

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçen "صَلَّال" kelimesinde, iki sâd harfi arasında yer alan lââm harfinin telaffuzuna dair ihtilaf kaydedilmiş ve bu noktada İbnü'l-Cezerî üç temel görüş nakletmiştir. Buna göre *el-Hidâye*, *Telhîsü'l-ibârât* ve *el-Hâdî* isimli eserlerin müellifleri lââm harfinin kalın; *et-Teysîr*, *el-Unvân*, *et-Tezkira* ve *el-Müctebâ* isimli eserlerin müellifleri de ince okunması gerektiğini savunmuşlardır.¹³² *et-Tebsıra*,¹³³ *el-Kâfi* ve *et-Tecrîd* gibi eserlerin müellifleri ise bu kelime hem tağlîz hem de terkîk uygulamasını benimsemiştir.¹³⁴ Ebû Şâme, bazı kıraat âlimlerinin "صَلَّال" kelimesindeki sâkin lââm harfinin iki isti'lâ harfi arasında yer almasını gerekçe göstererek tağlîz vechini benimsediklerini belirtmekle birlikte cumhurun görüşünün, tağlîzin yalnızca fetha taşıyan lââm'larda söz konusu olduğunu nakletmiştir.¹³⁵

Nüveyrî, tefhîmin gerekçesini lââm harfinin fetha şartını taşımayıp sâkin olmasıyla, terkîkin gerekçesini ise ikinci sâd (ص) harfinin fetha hükmünde kabul edilerek sâkin lââm'ın ardından gelmesiyle açıklamıştır.¹³⁶ Kaynaklarda söz konusu kelimeye yönelik anılan ihtilaflar nakledilmekle birlikte terkîk vechinin hem rivayet bakımından hem de diğer sâkin lââm harflerine hamledilmek suretiyle kıyasen en sahih yaklaşım olduğu ifade edilmiştir.¹³⁷

Lâm harfinin zammeli olduğu durumlara ilişkin bazı kaynaklarda, kendisinden önce gelen sâkin zâ (ظ) ve dâd (ض) harflerinin fonetik etkisiyle tağlîz ile okunması gerektiği ifade edilmektedir. Bu uygulama, *el-Hidâye*, *el-Kâfi* ve *et-Tecrîd* isimli eserlerin müelliflerine dayandırılmaktadır.¹³⁸ Söz konusu telaffuza örnek olarak da Kur'an'daki "مُطْلُومًا"¹³⁹ ve "نُضْلًا"¹⁴⁰ gibi kelimeler zikredilmektedir.¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî bu yaklaşımın bazı Mağrib ve Mısırlı âlimler tarafından rivayet edilen şâz bir uygulama olduğunu nakletmiştir.¹⁴²

Lâm harfinin bazı isti'lâ harfleri arasında geldiği zaman tağlîz edilerek okunması gerektiği şeklindeki rivayetler de kaynaklarda nakledilmiştir. Bu görüş, *el-Hidâye*,¹⁴³ *et-Tecrîd*¹⁴⁴ ve İbn Bellîme'nin *Telhîs*¹⁴⁵ adlı

¹³¹ Ebü's-Sedâd, *ed-Dürri'n-nesîr*, 568-569.

¹³² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1848.

¹³³ Mekki b. Ebî Tâlib, *et-Tebsıra*, 416.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1848; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/40-41.

¹³⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 261.

¹³⁶ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/40.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1848; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/40-41; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/353.

¹³⁸ Mehdevî, *Şerhu'l-hidâye*, 2/134; İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 181.

¹³⁹ el-İsrâ 17/33.

¹⁴⁰ el-Bakara 2/64.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1848; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/41.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/1848.

¹⁴³ Mehdevî, *Şerhu'l-hidâye*, 2/135.

¹⁴⁴ İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrîd*, 181.

¹⁴⁵ İbn Bellîme, *Telhîsü'l-ibârât*, 52.

eserinde geçmektedir. Söz konusu rivayete örnek olarak Kur'an'daki "خَلَطُوا"¹⁴⁶, "وَأَصْلَحُوا"¹⁴⁷, "فَاسْتَعْلَظَ"¹⁴⁸, "وَالْمُخْلِصِينَ"¹⁴⁹ ve "وَاعْلُظْ"¹⁵⁰ kelimeleri kaydedilmiştir. Yine İbn Bellîme *Telhîsü'l-ibârât*'ta¹⁵¹ "تَلَطَّى"¹⁵² ve "لَطَّى"¹⁵³ kelimelerinde Verş için tağlîz vechini zikretmiştir.¹⁵⁴ *el-Kâfi*'de ise söz konusu kelimelere "فَاخْلَطْ"¹⁵⁵ ve "وَلْيَتَلَطَّفْ"¹⁵⁶ örnekleri de ilave edilmiş ve tüm bu kelimelere yönelik tağlîz vechinin çoğunluk tarafından tercih edilen görüş olduğu nakledilmiştir.¹⁵⁷

Kaynaklarda söz konusu yerler dışında başka rivayetler de bulunmakla birlikte¹⁵⁸ bunların hepsi şâz olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî de *Tayyibetü'n-Neşr*'de "وَشَدَّ غَيْرَ مَا ذَكَرْتُ"¹⁶⁰ (Bunun dışında zikrettiklerim şazdır) ifadesiyle, zikredilenlerin dışında kalan okumaların mevcudiyetine ve bunların şâz olduğuna işaret etmiştir.

Sonuç

Kur'an alfabesindeki harfler, çeşitli açılardan tasnif edilmekte olup bunlardan en önemlileri de tefhîm veya terkîk özellikleridir. Bu sınıflandırmaya göre harfler, ince veya kalın olarak telaffuz edilebilmektedir. Ancak lâm ve râ harfi, bulundukları konuma göre bazen kalın bazen ince okunabildiklerinden diğer harflerden farklı bir niteliğe sahiptir. Araştırma bulgularına göre lâm'ın tefhîm ve terkîki meselesine özellikle Mağrib ve Mısır âlimleri önem vermiş ancak Bağdat ve Şâm ekollerinde bu konuya pek değinilmemiştir. Tağlîz'in dil açısından sabit olduğu kabul edilmekle birlikte bu uygulamanın, Ebû Şâme gibi âlimler tarafından telaffuz bakımından ağırlık meydana getirdiği ve Arap dilindeki hafifliği esas alan fasih kullanım ilkesiyle tam uyumlu olmadığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu uygulamanın, tahfifi önceleyen Verş kıraatinin genel karakteriyle örtüşmediği de ifade edilmiştir.

Ebû Şâme, lâm'ın tağlîz edilmesini Arap dilinin hafiflik ilkesine aykırı olduğunu ve Verş'in genel kıraat tercihleriyle uyum sağlamadığını ifade etmişse de araştırma sonucunda bazı âlimlerin bu görüşe katılmadığı tespit edilmiş dolayısıyla da tağlîz uygulamasının hem fonetik hem de rivayet açısından temellendirilebileceği kanaati hasıl olmuştur. Buna göre lâm'ın kalın okunmasının zayıf bir dil kuralı sayılamayacağı ve anlam açısından ittifak edilen bir hususun telaffuzda da karşılık bulmasının tabîi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca tahfifin ancak hafifletme gayesiyle geçerli olduğu, burada ise asıl amacın lâm ile sonrasındaki harf arasında ses uyumu sağlamak olduğu vurgulanmıştır. Kanaatimizce de Arap dilinde hafiflik veya ağırlık anlayışının ekollere göre değişiklik gösterebileceği ve kıraat ilminde sahih rivayetin temel kriter olarak kabul edildiği gerçeği dikkate alındığında, lâm'ın tağlîzine yönelik eleştirilerin mutlak ve bağlayıcı bir hüküm taşımadığı sonucuna varılmıştır.

¹⁴⁶ et-Tevbe 9/102.

¹⁴⁷ el-Enfâl 8/1.

¹⁴⁸ el-Fetih 48/29.

¹⁴⁹ Yûsuf, 12/24.

¹⁵⁰ et-Tevbe, 9/73.

¹⁵¹ İbn Bellîme, *Telhîsü'l-ibârât*, 52.

¹⁵² el-Kehf 18/19.

¹⁵³ el-Me'âric 80/15.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1848-1849; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/41.

¹⁵⁵ Yunus 10/24; Kehf 18/45.

¹⁵⁶ el-Kehf 18/19.

¹⁵⁷ Ruaynî, *el-Kâfi*, 290.

¹⁵⁸ İbnü'l-Bâzî, *el-İknâ' fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 1/343-345; İbnü'l-Fehhâm, *Kitâbü't-Tecrid*, 181-182.

¹⁵⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 262; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 3/1649; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 168; Muhaysin, *el-Hâdi*, 1/353-354.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 55.

Çalışmanın odak noktası olan lâm harfinin tağlîz özelliği, Verş rivayetinin Ezrak târîkinden gelmiştir. Lâm harfinde asıl uygulama terkîk olmakla birlikte Verş rivayetinde kendisinden önce fethalı veya sâkin sâd (ص), tâ (ط) veya zâ (ظ) harflerinden biri bulunduğunda tefhîmle okunması gerektiği nakledilmiştir. Kaynaklarda, lâm harfinin hangi harflerden sonra kalın (tefhîm) okunacağına dair farklı görüşler ileri sürülmüş ve bu görüşler kıyasî veya fonetik açıdan birtakım gerekçelere dayandırılmıştır. Sonuç olarak gerek Şâtıbiyye ve Tayyibe tariklerinde gerekse âlimler nezdinde tercih edilen sahih görüşe göre lâm harfi, sâd (ص), tâ (ط) veya zâ (ظ) harfleriyle birlikte bulunduğunda kalın okunması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Lâm'ın kalınlaşması, harfin zâtî özelliğinden değil öncesinde gelen isti'lâ harfinin yakınlığının etkisinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda tefhîmin temel gerekçesi, mücâvere ve mücânese olup lâm'ın tağlîzi, komşu bulunduğu isti'lâ harfine fonetik açıdan benzetilmesi gerekçesine dayandırılmıştır. Lâm'ı kalınlaştıran harflerle (ص, ط, ظ) lâm arasına bir elif girdiğinde, lâm söz konusu harflerin akabinde gelip cümle sonunda vakf sebebiyle sâkin okunduğunda veya lâm'dan sonra zevâtü'l-yâ'lı bir harf bulunduğunda lâm harfi, tefhîm veya terkîk vecihleriyle okunabilir. Tüm bu kategorilerde lâm harfinin, tağlîz özelliğine sahip diğer harflere yakınlığı sebebiyle tercihen ve öncelikli olarak tağlîz ile okunması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat âyet başı olan zevâtü'l-yâ'lı kelimelerde fethanın imâle edilebilmesi ve âyet sonu uyumunun sağlanması amacıyla terkîk vecihi öncelikli tercih edilmiştir.

Lâm'ın harekesi kesre veya zamme olduğunda ya da lâm'ın öncesinde söz konusu üç harf dışında başka bir isti'lâ harfi bulunduğunda, meşhur ve sahih rivayetlerde lâm'ın tağlîz edilemeyeceği belirtilmiştir. Bunun nedeni, lâm ile anılan harfler arasında mahreç ya da hareke uyumsuzluğu gibi tefhîme engel teşkil eden bir gerekçenin bulunması olarak belirtilmiştir. Ancak kaynaklarda birtakım şâz okuyuşlara rastlamak da mümkündür. Yine çalışma içerisinde detaylandırıldığı üzere bazı rivayetlerde “يَصْلُوبَا” ve “طَلَعْتُمْ” gibi şeddeli lâm içeren kelimelerde, fethalı lâm ile isti'lâ harfi arasında fasıla bulunduğu gerekçesiyle terkîk edildiği ileri sürülmüştür. Ancak bu yaklaşım, idgam sebebiyle şeddeli lâm'ın tek harf hükmünde kabul edilmesi gerektiği fehvasınca isabetli bulunmamıştır. Diğer taraftan “مَصْلَصَال” kelimesinde iki sâd harfi arasında yer alan lâm'ın durumu, “مَطْلُومًا” ve “فَضْلٌ” gibi lâm harfinin zammeli olduğu örnekler ile “فَأَسْتَغْلَظَ” ve “وَالْمُخْلِصِينَ” kelimelerinde olduğu üzere lâm harfinin bazı isti'lâ harfleri arasında bulunduğu haller de ihtilafî meseleler arasında zikredilmiştir. Kaynaklarda farklı rivayetler de bulunmakla birlikte bu rivayetler çeşitli argümanlarla eleştirilmiş ve çoğunlukla şâz olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Lafzatullahtaki lâm harfinin hükmü, kendisinden önce gelen harekeye bağlı olarak bazen tağlîz bazen de terkîk sıfatıyla okunabilmektedir. Lafzatullahın lâm'ının tağlîz okunmasının gerekçesi, Allah ismine tâzimin izhar edilmesi ve bu ismin mahiyet itibarıyla yalnızca ona özgü olduğunun vurgulanması şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca fetha ve zamme harekelerinin, telaffuz sırasında damağın yükselmesine sebep olması ve bunun okuyuşta bir kolaylık sağlaması, lâm'ın kalınlaştırılmasının bir diğer gerekçesi olarak öne çıkmıştır. Lafzatullahın lâm'ının terkîk ile okunmasının gerekçesinin ise tilâvetin fonetik akışını daha estetik hâle getirmesi, telaffuzda rahatlık sağlaması ve ses uyumunu temin etmesi esasına dayandığı tespit edilmiştir.

Lafzatullahın lâm'ından önce, terkîk ile okunan veya imâle yapılan râ harfinin bulunması hâlinde de ihtilaf söz konusudur. Lafzatullahın lâm harfinin imâle edilmiş bir râ'dan sonra gelmesi durumunda, her iki vechin de nazarî açıdan sahih, tilâvet açısından ise câiz olduğu ifade edilmiştir. Murakkak râ'dan sonra gelen lâm harfinin tefhîm ile okunması noktasında nakle ve icmâya dayalı genel bir ittifak olmakla birlikte bu noktada özellikle bazı edâ ehli tarafından bu lâm'ın terkîk ile okunabileceğine dair rivayetler aktarılmıştır. Ancak terkîk vechinin, sahih bir nakille desteklenmemesi ve hatalı kıyasa dayanması gibi gerekçelerle sahih olmayan bir uygulama olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim bu vecih, bazı âlimlerin terkîki yer yer imâle

kavramıyla ifade etmelerinden hareketle muhtemel bir fonetik eğilimin yansıması olarak ortaya çıkmışsa da kıraat tedrisatında kabul görmemiştir.

Bu çalışma, tefhîm ve terkîk sıfatları açısından özel bir fonetik niteliğe sahip olan lâ'm harfinin telaffuz keyfiyetini ele alarak konunun temel kaynaklar ışığında bütüncül biçimde incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Literatürde genellikle lafzatullah bağlamında ve muhtasar şekilde yer verilen bu meselenin, dağınık rivayetler ve uygulama farklılıkları bir araya getirilerek sistematik bir çerçevede değerlendirilmesiyle önemli bir boşluğun doldurulduğu anlaşılmıştır. Ayrıca literatürde terkîkin zaman zaman “beyne’l-lafzeyn” terimiyle ifade edilmesinin kavramsal bir problem alanı oluşturduğu tespit edilmiş ve bu hususun müstakil akademik çalışmalara konu edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum, özellikle fonetik açıdan birbirine yakın kavramların tanım ve sınırlarının net biçimde belirlenmesinin hem teorik tartışmaların sağlıklı bir zeminde yürütülmesi hem de uygulamadaki belirsizliklerin giderilmesi açısından önem arz ettiğini göstermiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission: This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Artificial Intelligence Ethical Statement: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlminde ‘Râ’ Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Etrafında Ezrak Tarîkinin Terkîkâtı”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2025), 285-315.
- Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Minehu’l-fikriyye şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atâyâ. Dimaşk: Dâru’l-Ğavsânî li’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye, 2012.
- Arslan, Ahmet Turan. “Lâm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/92-93. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bostan, Osman. “Kıraat İlminde Râ (ر) Harfi: Son Dönem Osmanlı Kurrâlarından Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası Bursalı Süleyman Vehbi Efendi’nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 592-618.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd fi’l-ilmî tecvîdi’l-Kur’âni’l-Mecîd*. Metebetü’s-Safâ, 1999.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Dânî, Ebû Amr. *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. Muhammed Sadûk Cezâirî. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Dânî, Ebû Amr. *Kitabü’t-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. Halef Hamûd Sâlim Şağdelî. Hâil: Dâru’l-Endelüsî li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 2015.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*. ed. Gânim Kaddûrî Hamed. Bağdat, 1986.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudâlâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’a ‘aşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006.
- Ebû Şâme el-Makdisî. *İbrâzü’l-me’ânî min Hırzi’l-emânî fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. İbrâhim Atve İvaz. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1981.
- Ebû Tâhir, İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî. *el-Unvân fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. Züheyr Zahid - Halîl Atıyye. Beyrut: Âlimül-Kütüb, 1986.
- Ebü’s-Sedâd, Abdülvehid b. Muhammed b. Ali el-Mâlikî. *ed-Dürrü’n-nesîr ve’l-‘azbi’n-nemîr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Ehvâzî, Hasan b. Ali. *el-Vecîz fi’l-kırâati’l-kurrâi’s-semâniye eimmeti’l-emsâri’l-hamse*. thk. Düreyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*, Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, Konya, 2018.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- İbn Bellîme, Ebû Ali Hasan b. Halef b. Abdullah. *Telhîsü’l-‘ibâât bi-lâtifi’l-işârât fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. Sübey’ Hamza Hâkimî. Cidde-Beyrut: Dârul-kible-Müessesetü ‘Ulûmi’l-Kur’ân, 1988.
- İbn Galbûn, Ebü’l-Hasen Tâhir b. Abdilmün’im. *et-Tezkira fi’l-kırâati’s-semân*. thk. Said Salih Zuaym. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- İbnü’l-Bâziş, Ebû Ca’fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. *el-İknâ’ fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. Abdülmecid Kutamış. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Fıkr, 1. Basım, 1982.
- İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Neşru’l-kırâati’l-‘aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye, 3. Basım, 2023.
- İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Tayyibetü’n-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*. thk. Muhammed Temîm Zü’bî. Cidde: Mektebetü Dâru’l-Hudâ, 1994.
- İbnü’l-Fehhâm, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkillî. *Kitâbü’t-Tecrîd li-buğyeti’l-mürîd fi’l-kırâati’s-seb’*. thk. İbrahim ed-Dûrî. Ürdün: Dâru Ammar, 1. Basım, 2002.
- İbnü’l-Kâsîh, Ebü’l-Bekâ Nûreddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. *Sirâcü’l-kâri’i’l-mübtedî ve tizkârü’l-mukri’i’l-müntehî*. thk. Muhammed Abdülkâdir Şahin. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.
- İbnü’n-Nâzım, Ebû Bekir Ahmed. *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*. thk. Muhammed Şeref Cemâlüddîn. Tanta: Darü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 2005.
- İbnü’t-Tahhân, Ebü’l-Asbağ Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî. *Mürşidü’l-kâri ilâ tahkiki me’âlimi’l-mekârî*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü’t-Tâbiîn, 2007.

- Kâdî, Abdülfettah. *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtıbiyye fi’l-kırâ’âti’s-seb’*. Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî, 1992.
- Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 15. Basım, 2009.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *Letâifü’l-işârât li funûni’l-kırâ’ât*. 10 Cilt. Medine-i Münevvere: Merkezü’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 2013.
- Kurtûbî, Abdülvehhab b. Muhammed. *el-Mûdih fit-Tecvid*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru Ammar, 2000.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Verş ve Rivâyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Mehdevî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr. *Şerhu’l-hidâye*. thk. Hâzım b. Said Haydar. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1995.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *er-Ri’âye li-tecvîdi’l-kırâe ve tahkîki lafzi’t-tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. Ammân: Dar-u Ammâr, 3. Basım, 1996.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *et-Tebîrâ fi’l-kırâ’âti’s-seb*. thk. Muhammed Gavs Nedvî. Bombay: Dâru’s-Selefiyye, 2. Basım, 1982.
- Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî. *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi’l-bârî*. Medine: Mektebetü’t-Tayyibe, 1982.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Hâdi: Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr ve’l-keşf ‘an ‘ileli’l-kırâ’âti ve tevcîhihâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1997.
- Nüveyrî, Ebü’l-Kâsım Muhammed. *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa’d Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003.
- Ruaynî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed el-İşbilî. *el-Kâfi fi’l-kırâ’âti’s-seb’*. thk. Ahmed Mahmud Abdusseme’ eş-Şâfi. Beyrut: Dâr-u Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’aşî. *Cühdü’l-mukîl*. thk. Sâlim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2008.
- Saîdî, Ali b. Ca’fer. *İhtilâfî’l-kurrâ fi’l-lâm ve’n-nûn*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 2000.
- Sehâvî, Ebü’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Fethü’l-vasîd fi şerhi’l-kasîd*. thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1. Basım, 2002.
- Sîbeveyh, Ebu Bîşr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Muhammed Harun Abdüsselam. Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988.
- Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh. *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Dımaşk: Dâru Nuri’l-Mektebat, 2013.
- Yalçın, Yunus. “‘Kur’an Tefhimle İnd(irild)i’ Rivayeti Bağlamında Kur’an Fonetikğinde Tefhîm Kavramının Mahiyeti ve Ses Uyumuna Etkisi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025).